

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۲/۴

فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود

سال یازدهم، شماره ۴۲، تابستان ۱۳۹۶

مفهوم شناسی ملکوت خدا در مسیحیت و مقایسه آن با حکومت صالحان در اسلام

محمد جواد نیکدل^۱

امیر خواص^۲

چکیده

ملکوت خدا، یکی از کلیدی‌ترین اندیشه‌های مسیحی است که بیشتر آموزه‌های مسیحی بر محور این اندیشه می‌چرخد. بر اساس این اندیشه، منجی (حضرت عیسی علیه السلام) حکومتی جهانی و هزارساله را برپا خواهد کرد که در آن جهانیان به ویژه مسیحیان به زندگی سعادت‌مندانه ابدی دست خواهند یافت. نکته جالب درباره این پادشاهی، جنبه فرجام‌شناختی آن است. در این پادشاهی کرسی داوری نهایی برپا خواهد شد و به اعمال بندگان رسیدگی خواهد شد. این اندیشه شباهت بسیاری به اندیشه حکومت صالحان داشته با این تفاوت که ملکوت خدا یک زندگی ابدی است که جنبه فرجام‌شناسانه دارد. به علاوه، این جهانی یا دگرجهانی بودن این اندیشه در میان مسیحیان مورد اختلاف است؛ اما حکومت صالحان چنین نیست.

واژگان کلیدی

ملکوت خدا، پادشاهی عیسی علیه السلام، معاد، مسیحیت، حکومت صالحان، پادشاهی حضرت مهدی علیه السلام، آخرالزمان، سعادت.

۱. دانشجوی دکتری ادیان و عرفان مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام (نویسنده مسئول)

(mjnicdel@yahoo.com)

۲. دانشیار و عضو هیئت علمی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.

مقدمه

ملکوت خدا در نگاه مسیحیت، پادشاهی مطلق خدا در آخرالزمان است که به وسیله عیسی علیه السلام برپا می‌شود. در این پادشاهی، حضرت عیسی علیه السلام پادشاه است و ویژگی آن این است که مردم را به سعادت و خوشبختی ابدی می‌رساند. گناه، جرم، جنگ و جنایت ریشه کن، و نیکی، صلح، راستی، امنیت، فراوانی نعمت، و... جایگزین آنها می‌شود. در اهمیت این مسئله همین بس که حضرت عیسی علیه السلام، اولین موعظه خود را به این مسئله اختصاص داده و بشارت نزدیک بودن آن را به مردم داد. ایشان همواره به مردم توصیه می‌کرد که خود را مهیای زندگی در ملکوت کنند و به شاگردان خود گوش زد می‌کرد که این بشارت را به مردم برسانند. عهدین درباره آغاز این پادشاهی سه نظر را مطرح می‌کند که عبارتند از: آغاز آفرینش، آغاز رسالت عیسی علیه السلام، و هنگام رجعت ثانوی آن حضرت. همچنین بر جنبه اخلاقی و فرجام‌شناسانه این اندیشه نیز تأکید شده است.

ملکوت خدا مشابهت‌های زیادی با حکومت صالحان در اسلام دارد؛ باین حال تفاوت‌های بنیادین در میان آنها مانع از همسان دانستن آنها می‌شود. این مشابهت می‌تواند ظرفیتی برای ایجاد گفتمان دینی و همدلی میان پیروان اسلام و مسیحیت باشد. به علاوه، شناخت این اندیشه می‌تواند تحلیل‌گران در فهم جنبه‌های دینی و سیاسی رخداد‌های منطقه خاورمیانه و جهان یاری رساند. سابقه این موضوع در آثار فارسی را می‌توان در کتابی با عنوان بررسی تطبیقی اندیشه ملکوت خدا در ادیان ابراهیمی، نوشته محمدجواد نیک‌دل یافت.

خاستگاه باور پادشاهی خدا

در شرق قدیم، نظام پادشاهی همواره ارتباط محکمی با اسطوره پادشاهی خدایی (که بین تمدن‌های مختلف آن دوره رایج بود) داشت. در مصر، فرعون، تجسد یافته «هورس»^۱ بود. در بابل اعتبار اختیارات پادشاه از سوی «ماردوک»^۲ بود و از سوی او بر تمام زمین ولایت داشت. پادشاه از جهتی رئیس شهری و فرمانده نظامی بود و از سوی دیگر کاهن اعظم در شهر بود. و در هر دو حالت واسطه بین خدا و مردم بود.

پادشاه تنها متکفل عدل و صلح در جامعه نبود؛ بلکه به واسطه او تمام برکات از آسمان برای

۱. «ایزیس»، «اوزیریس» و «هورس» الاله‌های سه‌گانه فرعون هستند. (مطالعه بیشتر: توفیقی، ۱۳۷۹: ۱۷).
۲. ماردوک یا مردوخ در هنگام اوج تمدن بابل باستان به‌عنوان بزرگ‌خدایان مطرح شد. (توفیقی، همان: ۱۸-۱۹؛ و نیز: www.hanouz.com)

زمین، انسان‌ها و حیوانات نازل می‌شد. بدین‌گونه نظام پادشاهی با روایات اسطوره‌ای و با عبادت خداوندان متعدد، آمیخته شد. در دوره‌های بعدی و در عهد یونان و روم، اندیشه‌های بنیادین و آغازین این نظام، هنگامی که پادشاهان خود را خدا می‌خواندند، شکل گرفت و همین، پیش‌زمینه شکل‌گیری این اندیشه در عهدین شد و به تدریج موضوع پادشاهی یا ملکوت خدا جایگاه ویژه‌ای در این کتاب یافت. موضوع پادشاه بشری از آزمایش بنی اسرائیل آغاز شد و اکنون برای بیان پادشاهی عیسی مسیح علیه السلام به کار می‌رود. (معجم اللاهوت الکتابی، ۱۹۹۱: ۷۶۴؛ و نیز برای مطالعه بیشتر: 191-192: PP. 191-192; V.8; 1967: Cantley). یهود، واژه «ملخ» یا «ملک» (پادشاه) را برای قدرت پروردگار به کار می‌برد. خدا در نظر آنان پادشاهی یگانه و بی‌همتا بود که پادشاه زمینی، جانشین او بود. هنگام آزمایش قوم یهود، پادشاهی زمینی در هم شکست و در خلال تبعید یهود به سوی بابل، اشعیا علیه السلام خبر داد که خداوند همانند پادشاهی، مکشوف خواهد شد. (شرینتییه، ۱۹۹۰: ۱۷۹) مسیحا نزد یهودیان، در بیشتر زمان‌ها و در عهد عتیق موسوم به «ابن داود علیه السلام»، «پیشوا» و «چوپان بنی اسرائیل» بود. (دوم سموئیل ۷، حزقیال ۳۴، زکریا ۹-۱۴ و مزامیر ۲) یهودیان باور دارند که حکومت جهانی خدا یا همان ملکوت به صورت فراگیر در آخرالزمان خواهد آمد. (شرینتییه، همان: ۱۷۹) از آن جا که مردم از دیرباز در انتظار آمدن مسیح بودند؛ از این رو، وقتی عیسی علیه السلام وارد اورشلیم [بیت المقدس] می‌شود مردم در استقبال از او می‌گویند:

هوشیاعانا!^۱ مبارک باد آن کسی که به نام خداوند می‌آید! مبارک باد ملکوت آتیه پدر ما داوود! (کارپنتر، ۱۳۷۴: ۱۷)

گفته شده است که خدا یهودیان را از سرزمین مصر نجات داده بود و پس از تبعید، به سرزمین فلسطین بازگردانده بود؛ بنابراین انتظار می‌رفت که خدا باز هم به نفع آنان عمل می‌کند و آن‌ها را دوباره در سرزمین فلسطین برای حکومت جهانی جمع‌آوری کند. اقلیتی پرسرو صدا آرزوهای خویش را بر مفهوم پادشاهی خدا متمرکز کرده بودند شاید به این دلیل که امیدوار بودند آرمان قدیمی قوم برگزیده را در سرزمین موعود و تحت حکومت پادشاه مؤید خدایی دوباره بدست آورند. پادشاهی خدا هر طور که فهمیده می‌شد شعاری شد برای آن چه در عصری جدید باید واقع شود. آمدن سلطنت خدا نشانه تأسیس حکومت جاودانی و جهانی خدا بود.

۱. (Hosanna)، هوشیاعانا یا هوشیانان؛ یعنی تمنا این‌که خلاصی دهی. کلمه‌ای بود که در زمان وارد شدن مسیح علیه السلام به اورشلیم، با آواز بلند گفته می‌شد. متی ۲۱: ۹ و از مزامیر ۱۱۸: ۲۵ گرفته شده است. (هاکس، ۱۳۸۳، مدخل «هوشیاعانا»)

باورهای مختلفی درباره پیروزی الاهی وجود داشت. بعضی از یهودیان معتقد بودند مسیحا - منجی یهودیان - باید پادشاهی خردمند و آرمانی باشد که عدالت را در سراسر عالم برقرار کند. از آن جا که حوادث سیاسی، یهودیان را زیاد تهدید می‌کرد به ویژه در قرن‌های اول و دوم پیش از میلاد مسیح ع، عقاید رایج درباره پادشاهی خدا بیشتر جنبه‌های نظامی به خود گرفت. چون یهودیان درگیر مبارزات سیاسی و نظامی شدیدی بودند، آرای آنان درباره مسیحا و سلطنت خدا بیشتر با انتظارات سیاسی و نظامی آمیخته شد. بعضی پادشاهی خدا را سلطنت آرمانی حق و عدالت نمی‌دانستند؛ بلکه آن را یک نوع روی داد قدرت مند تلقی می‌کردند. سلطنت خدا با این انتظار که خدا اقدام مهمی انجام خواهد داد مرتبط شد. چون جهان در چنین وضع نامطلوبی بود باید خدا در مردم و در جهان تحول کاملی به وجود آورد. در قرن‌های دوم و اول پیش از میلاد مسیح ع باورهایی میان مردم شکل گرفته بود از جمله این که: جهان زیر نفوذ نیروهای شیطانی است و با تکیه بر نیروهای انسانی نمی‌توان بر آن چیره شد؛ بنابراین مداخله خدا لازم است. جهان میدان جنگ میان نیروهای خیر و شر است و عالم وجود، بین پادشاهی خدا (که برای نجات آنان خواهد آمد) و پادشاهی شیطان (که اینک در جهان حاکم است) تقسیم شده است. سلطنت خدا یقیناً خواهد آمد و خدا قدرت شیطان را نابود و شر را که اینک فراگیر شده است مهار خواهد کرد. (مطالعه بیشتر: ویور، ۱۳۸۱: ۶۳-۶۶؛ اپوکریفای عهد عتیق، ۱۳۸۳: ۸) به تدریج اندیشه حکومت جهانی آخرالزمان با چنین باورهایی از یهودیت به دین مسیحیت سرایت کرد.

حکومت آینده از نگاه مسیحیت

مسیحیان معتقدند، روزی منجی عالم بشریت خواهد آمد و حکومت عدالت محور و جهانی خود را برپا خواهد کرد و سعادت ابدی انسان‌ها رقم خواهد زد. این حکومت «ملکوت خدا» یا «پادشاهی خداوند»؛ «kingdom of God» نام دارد. همانطور که اشاره شد این اندیشه ریشه در فرهنگ و آیین یهودی دارد. بخش‌های از عهد عتیق از جمله کتاب‌های تواریخ، اشعیا و دانیال دلالت بر «کشور، مملکت و سلطنت» دارد.

واژه‌شناسی ملکوت خدا

ملکوت خدا یا «kingdom of God»^۱ برگرفته از واژه لاتین «رگنوم»، «regnum» بوده و

۱. شاید واژه انگلیسی Kingdom (به معنای مملکت) در این جا چندان رسا نباشد. اگرچه در زبان انگلیسی از قرن شانزدهم

معادل واژه یونانی «باسیلیا»، «Basileia» است. در فرهنگ یهودی واژه عبری «ملخوت» (malkhût) یا «malekhoût» معمولاً به معنای «سلطنت و حکومت» است. همچنین واژه عبری «مملاکا» (mamlākâ) در درجه اول به معنای «قلمرو حکومت، کشور و یا پادشاهی» (Kingdom) است و در درجه دوم به معنای «حاکمیت سلطنتی یا سلطنت» (Royalt) می باشد. (Cantley; V. 8; 1967; P. 191; and Schkossler; V. 2; 2005; P. 859) برخی نیز گفته اند که این واژه از «مآلک»، «mâlak» یا «مآشل»، «mâshal» گرفته شده است. (Schkossler; V. 2; 2005; P. 860)؛ ج ۲، ۱۳۶۷: ۱۳۴-۱۳۵؛ [http://www.newadvent.org/Catholic Encyclopedia/Kingdom of God](http://www.newadvent.org/Catholic_Encyclopedia/Kingdom_of_God)؛ http://www.en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_God

بعد از ترجمه سبعینه^۱ عهد عتیق، تمام این واژه‌ها به «باسیلیا» ترجمه شد؛ (Cantley; V. 8; 1967; P. 191) بنابراین مشخص می شود که چگونه اندیشه مسیحی ملکوت خدا، ریشه در فرهنگ و آیین یهودی دارد.

کتاب مقدس از سلطنت نهایی خدا در آخرالزمان با تعابیری چون «ملکوت» (متی، ۱۹: ۳۵؛ ...)، «روز خدا» (مکاشفه، ۱۶: ۱۴؛ اشعیا ۲۷: ۱-۶؛ و...)، «روز مسیح» (دوم تسالونیکیان، ۲: ۲)، «حیات جاودانی» (متی، ۲۵: ۴۶؛ و...) یاد کرده است. (میلر، همان: ۳۷۸) همچنین در الاهیات مسیحی از ملکوت خدا با تعابیر دیگر چون «ملکوت آسمان»، «ملکوت مسیح ﷺ»، «ملکوت پدر» و... نیز یاد می شود. (نظام التعليم فی علم اللاهوت القويم، ۱۸۹۰: ج ۳، ۲۷۷-۲۷۸؛ مطالعه بیشتر: عبدالملک، طمسن، و مطر، بی تا: ۹۱۹)

الاهی دانان مسیحی ادعا می کنند که هر یک از این تعابیر معنای جداگانه ای دارد که متفاوت با دیگری است (مطالعه بیشتر: نظام التعليم، ج ۳، ۲۷۸-۲۸۸؛ سعید، ۱۳۰۴: ۳۶۱؛

تا به امروز در ترجمه واژه یونانی Basileia از این واژه استفاده شده است؛ اما واژه Kingship (به معنای پادشاهی) برای آن معادل مناسب تری است. اصطلاح Kingdom (مملکت) بیانگر منطقه جغرافیایی خاصی است که تحت حکومت کسی قرار دارد، حال آن که منظور در واژه اصلی یونانی، خود عمل حکومت کردن است. پژوهشگران عهد جدید بیشتر برای روشن شدن موضوع از اصطلاح «حکومت ملوکانه خدا» استفاده کرده اند. (مک گراث، ۱۳۸۵: ۶۰۹)

۱. واژه «Septuagint» از واژه ای لاتین به معنی «هفتاد» گرفته شده و به یک اسطوره یهودی اشاره دارد که بر اساس آن ۷۲ دانشمند یهود به فرمان فیلا دلفوس [پادشاه مصر] عهد عتیق را از زبان عبری به زبان یونانی ترجمه کردند که این ترجمه به ترجمه سبعینه معروف شد. این کار با هدف استفاده یهودیان اسکندریه (مصر) که به علت آمیختگی با فرهنگ یونانی، زبان مادری خود را فراموش کرده بودند، صورت گرفت. به علت عدم آشنایی کافی این مترجمان با زبان عبری، ترجمه مذکور ترجمه مناسبی نبود. (مطالعه بیشتر: المسیری، ۱۳۸۳: ج ۵، ۸۹-۹۰) مسیحیان همین ترجمه را برای عهد عتیق پذیرفتند.

بیشتر: الیسوعی، ۱۹۹۴: ۴۸۱ و ۲۶۹-۲۷۰؛ تنی، ۱۳۶۲: ج ۱، ۲۴۵؛ و... از آن جا که خداوند اختیار ملکوت خدا را به مسیح علیه السلام واگذار کرده است، از آن به «ملکوت عیسی یا مسیح علیه السلام» یاد می‌شود و چون این ملکوت در آسمان به تکامل می‌رسد و نیز ملکوتی روحی و سماوی است، بدان «ملکوت آسمان» گفته‌اند. بر اساس اساطیر، پادشاه واسطه بین خدا و مردم بود و در برخی موارد خدا هم بود؛ بنابراین مسیحیان هم باید علاوه بر اثبات پادشاهی برای عیسی علیه السلام، الوهیت او را نیز ثابت می‌کردند تا پادشاهی این ملکوت یا حکومت جهانی خداوند را برای او ثابت کرده باشند. از آن جا که عیسی علیه السلام این ملکوت را در نهایت به خدای پدر می‌سپارد از آن به «ملکوت پدر» تعبیر شده است. (مطالعه بیشتر: نظام التعليم، ج ۳، ۲۷۸-۲۸۸)

مفهوم اصطلاحی ملکوت خدا

اصطلاح مذکور در نگاه اندیشه‌وران مسیحی، به معنای حکومت جهانی خدا، یا پادشاهی و حاکمیت مطلق خدا به وسیله عیسی مسیح علیه السلام بر همه مردم و همه امور است، و به طور مشخص به معنای پادشاهی و حاکمیت مطلق خدا بر اساس انجام عملیات نجات که از مجرای موعظه عیسی مسیح علیه السلام جاری می‌شود، می‌باشد. (Gerald O'collins, and Edward, New York/Mahwah, P, 117) برخی از الاهی دانان مسیحی می‌گویند این حکومت در آخرالزمان و در قالب دوره‌ای هزارساله خواهد آمد که در آن مسیح علیه السلام حاکم و پادشاه است و در تمام زمینه‌هایی که گناه وارد شده است [یعنی زیر سلطه ملکوت و پادشاهی شیطان (که از زمان گناه اولیه آدم ابوالبشر علیه السلام شکل گرفته است) رفته است]، فرمان‌روایی خواهد کرد. به باور برخی، این پادشاهی از زمان آفرینش آفریدگان شکل گرفته و سلطنتی ابدی است و بعد از آن هیچ سلطنت زمینی‌ای نخواهد آمد. (مطالعه بیشتر: نظام التعليم، ج ۳، ۲۷۴)

گفته شده است که عیسی علیه السلام نخستین بار برای پادشاهی و نجات اسراییل آمد؛ اما با بی‌اعتنایی بیشتر یهودیان روبه‌رو شد. وی بار دوم در جلال خواهد آمد و به‌عنوان پسر داود علیه السلام، سلطنت جهانی خود را در سرزمین فلسطین و به پایتختی اورشلیم برقرار خواهد کرد.

۱. حضرت عیسی علیه السلام در راستای اهداف الاهی خود مردم را برای باریابی به ملکوت خدا و سعادت ابدی، موعظه می‌کرد که مشهورترین مواظ آن حضرت، «موعظه بر فراز کوه» است. حضرت در این موعظه، اخلاق ملکوت و راه رسیدن به آن را بیان داشته است. ایشان در موعظه‌های خویش از روش تمثیل استفاده می‌کرد و مثل‌های ملکوت او مشهورترین مثل‌هاست. (مطالعه بیشتر: تنی، ۱۳۶۲: ج ۱، ۱۶۴-۱۶۵ و ۲۴۱-۲۴۲؛ جلالی، ۱۳۷۴: ۱۸۲)

مسیح علیه السلام تمام لشکرهایی را که در حارمجدون^۱ به جنگ او خواهند آمد، شکست خواهد داد و ملت‌های آنان را محکوم، و شیطان را در بند خواهد کرد، و آنان که نجات می‌یابند، به ملکوت خدا بار خواهند یافت. مسیحیان بر اساس عهدین معتقدند در حکومت جهانی آخرالزمان، گناه به وسیله عصای آهنین سرکوب خواهد شد (مکاشفه، ۱۹: ۱۵؛ مزامیر، ۸۹: ۳۲؛ ۲: ۶-۹؛ اشعیا، ۱۱: ۴)؛ با این حال، شیطان برای مدت کوتاهی آزاد خواهد شد و ریاکاران را به دور خود جمع خواهد کرد؛ اما سرپیچی شیطان و یارانش سرکوب و او به دریاچه آتش افکنده خواهد شد. (تیسن، بی تا: ۱۹۶) اینان با استناد به کتاب دانیال (۲: ۱-۴۵) معتقدند ملکوت جاودانه مسیح علیه السلام پس از حکومت ده سلطنت جهانی و نابودی آن حکومت‌ها، برپا خواهد شد؛ البته ادعا می‌کنند این ملکوت با آن سلطنت‌های دنیایی در نمی‌آمیزد؛ بلکه با نابودی‌شان جای‌گزین آن‌ها خواهد شد و به قومی دیگر منتقل نخواهد شد. (طوماس، ۱۹۸۱: ۲۲-۲۳)

در معانی اصطلاحی دیگری گفته شده است ملکوت خدا که به وسیله مسیح علیه السلام اعلان شد، مبتنی بر خضوع قلب‌ها در برابر شریعت عیسی علیه السلام است؛ البته نه به صورتی که اقامه حکم خدا قابل دیدن باشد. (الیسوعی، ۱۹۹۴، ص ۴۸۱) همچنین گفته شده است از نظر عیسی علیه السلام ملکوت تمام جنبه‌های فرمان‌روایی خدا را شامل می‌شود. (تنی، ۱۳۶۲: ج ۱، ۲۴۵) در پرتو این فرمان‌روایی، عدالت حاکم خواهد شد و انسان‌ها در صلح و صفا زندگی خواهند کرد. (اشعیا، ۱۱: ۴-۵ و ۲: ۲-۴) پُری روح القدس در آن عطا خواهد شد (یوئیل، ۲: ۲۸)، عهد و پیمان جدید که ارمیا علیه السلام اعلام کرده بود تحقق خواهد یافت، گناه و بیماری از میان خواهد رفت و اسیران آزاد خواهند شد (ارمیا، ۳۱: ۳۱-۳۴ و ۳۳: ۶-۸)؛ حتی آفرینش مادی نیز از برکات و سعادت این عصر برخوردار خواهد شد (اشعیا، ۱۱: ۶-۹)؛ زیرا جهان از معرفت یهوه پُر خواهد شد. (فی، بی تا: ۴۷)

البته تمام نعمت‌هایی که در ملکوت به انسان‌ها می‌رسد به خاطر پاداش اعمال نیک آن‌ها نیست؛ بلکه این‌ها صرفاً هدیه و محبت خدا به بندگان خود می‌باشد. عیسی علیه السلام که شنوندگان پیام خود را به این ملکوت و یا دریافت آن دعوت کرد، قانون الهی (ملکوت) را هم به مردم

۱. برخی معتقدند واژه عبری «حرمجدو یا حارمجدو» به معنای «کوه مجدو» است. واژه حارمجدون تنها یک بار در کتاب مقدس و در مکاشفه یوحنا (۱۶: ۱۶) آمده است. از نظر مسیحیان، جنگ نهایی که در آن، همه ملت‌ها درگیر خواهند شد، در این محل واقع خواهد شد. این آخرین نبرد میان نیروهای خیر به رهبری مسیح علیه السلام و نیروهای شر به رهبری دجال خواهد بود. (مطالعه بیشتر: هال سل، ۱۳۷۷: ۳۹ و ۵۰-۶۴)

زمان خود^۱ و هم به آیندگان (متی، ۸:۱۱) کاملاً عطا کرد. (Gerald O'collins, and Edward, (NewYork/Mahwah, P, 117

بنابراین، ملکوت خدا منجر به چهار تغییر عمده می شود که عبارتند از:
۱. نجات کامل ایمان داران از ابتدا تا به کمال؛

۲. شکل گرفتن آن ها به صورت یک کلیسا (اجتماع مؤمنین) بر روی زمین کنونی؛

۳. بهبود شرایط فردی، خانوادگی، اجتماعی، ملی و بین المللی؛

۴. جهانی که به طور کامل نجات یافته و احیا شده است. (فی، بی تا: ۴۷)

وعدۀ خدا به آمدن منجی و تحقق ملکوت خدا

بر اساس عهدین، خدا سوگند خورده است (مزامیر، ۸۹:۳ و ۴ و ۳۷-۲۰) تا عهد خود با داود علیه السلام (مبنی بر پایداری سلطنت ابدی او) (دوم سموئیل، ۷:۱۱-۱۶) را عملی سازد؛ بنابراین لازم است سلطنت دنیوی را دوباره برقرار سازد. این حادثه زمانی که اورشلیم به وسیله بابلی ها اشغال و امیدها در مورد سلطنت ابدی داود علیه السلام به یأس مبدل شود، اتفاق خواهد افتاد. لوقا نیز می گوید خدا این تخت را به مسیح علیه السلام عطا خواهد کرد. (لوقا، ۱:۳۲)

متی برای نشان دادن شایستگی عیسی علیه السلام برای احراز چنین مقامی، تلاش دارد تا نسب نامۀ پدرخوانده مسیح علیه السلام یعنی یوسف نجار را از طریق داود علیه السلام به ابراهیم علیه السلام برساند (متی، ۱:۱-۱۶)؛ لوقا نیز نسب نامۀ مریم علیه السلام، مادر مسیح علیه السلام را به داود علیه السلام رسانده است (لوقا، ۳:۲۳-۳۸). (تیسس، بی تا: ۳۷۶-۳۷۷) پولس نیز مسیح علیه السلام را پادشاه آیندۀ زمین خوانده بود. (مطالعه بیشتر: همان، ۳۷۷؛ میلر، ۱۹۸۱: ۳۴-۳۵)

بنابراین بیشتر مسیحیان بر این باورند که مسیح علیه السلام ظهور خواهد کرد و پس از تکیه زدن بر تخت پدرش داود علیه السلام، بر تمام زمین حکم خواهد راند و همگان فرمان بر او خواهند شد و دورۀ نیک بختی صالحان فرا خواهد رسید. (مزامیر، ۷۲:۶-۱۱؛ اشعیا، ۲:۲-۴ و ۱۱:۵-۱۱؛ ارمیا، ۲۳:۵ و ۶؛ زکریا، ۱۴:۹)

هدف برپایی حکومت جهانی

هدف خداوند از برپایی پادشاهی جهانی خود، سعادت و کمال ابدی مؤمنان است. بر همین

۱. عیسی علیه السلام در این باره می گوید: «لیکن هرگاه من به روح خدا دیوها را اخراج می کنم هرآینه ملکوت خدا بر شما رسیده است.» (متی، ۱۲:۲۸ و لوقا، ۱۱:۲۰ و ۱۷:۲۱)

اساس، مسیحیان معتقدند خداوند فرزند ازلی خود را فرستاد تا قوم خود را در این پادشاهی جای دهد؛ بنابراین مسیح علیه السلام زاده شد تا پادشاه این ملکوت باشد، زندگی کند، بمیرد، و سپس از مرگ قیام کند تا خداوند کسانی باشد که پدر، او را به آنان عطا کرده است (نظام‌التعلیم، ج ۳، ۲۷۴).

اما خداوند، مسیح علیه السلام را به چه کسانی عطا کرده و پادشاه چه کسانی است؟ برخی از مسیحیان می‌گویند او پیش از هر چیز پادشاه مسکینان، مظلومان و کسانی که صدای آنان به جایی نمی‌رسد، است و ادعا می‌کنند که این وعده را اشعیا علیه السلام نیز داده بود: «خدا پادشاهی خواهد کرد! پس خوشا به حال مریضان و مظلومان، هرآینه بعد از آن روز فقر و بدبختی آنان پایان خواهد یافت». منجی خواهد آمد تا امنیت، آزادی، سلامتی، صلح و عدالت را برای قوم خود به ارمغان آورد. (شرینتییه، ۱۹۹۰: ۱۷۹) اعضای این حکومت همه کسانی هستند که از زمان سقوط آدم علیه السلام تا زمان حاضر خدا را عبادت، اجابت و اطاعت کرده‌اند، می‌باشد. به تعبیر دیگر این حکومت برپا خواهد شد تا تلخه از گندم جدا شود (متی، ۱۳: ۲۴-۳۱)؛ یعنی حکومت جهانی تنها از گرامی‌ترین افراد تشکیل خواهد شد.

رخدادهای پیش از برپایی پادشاهی خدا

۱. حاکمیت گناه بر جهانیان

عهد جدید در توصیف این رخدادهای می‌نویسد عده‌ای دچار وسوسه شیاطین شده و دست از ایمان خواهند شست. (اول تیموتائوس، ۴: ۱). مردم به خاطر طمع، خودپرستی، تکبر، بدگویی دیگران، کینه، غیبت، تندخویی، ناسپاسی، ناپاکی و... دوران سختی را تجربه خواهند کرد. (دوم تیموتائوس، ۳: ۱-۹) مسیح علیه السلام در چنین شرایطی به صورت غیرمنتظره ظهور خواهد کرد (که این رخداد را «روز خدا» می‌نامند (اول تسالونیکیان، ۵: ۲)) و بی‌دینان (دوم تسالونیکیان، ۱: ۷-۱۰ و ۲: ۱-۱۲) را داوری و قصاص خواهد کرد؛ اما پیش از برپایی ملکوت خدا به وسیله عیسی علیه السلام، مردم ظهور مسیح علیه السلام را به تمسخر خواهند گرفت. (دوم پطرس، ۳: ۳ و ۴)

۲. مصیبت عظیم

پیش از برپایی ملکوت خدا جهانیان دچار مصیبتی بزرگ و بی‌سابقه خواهند شد (دانیال، ۱: ۱۲) به طوری که متی از آن به «مصیبت عظیم» (متی، ۲۴: ۲۱)، مکاشفه به «عذاب سخت» (مکاشفه، ۷: ۱۴)، ارمیا به «تنگی یعقوب» (ارمیا، ۳۰: ۷)، اشعیا به «غضب خدا» (اشعیا،

۲۴: ۱۷-۲۱؛ ۲۶: ۲۰ و ۳۱ و ۳۴: ۱-۳) و زکریا به «ماتم عظیمی مانند ماتم هَدَدْرُمُون»^۱ (زکریا، ۱۱: ۱۲) تعبیر کرده‌اند.

۳. برقراری ملکوت یا پادشاهی شیطان

هم‌زمان با دوره مصیبت عظیم، یک حکومت استبدادی و کفرآمیز بر تمام جهان حاکم خواهد شد. (دانیال، ۲: ۳۱-۴۳؛ مکاشفه، ۱۳: ۱-۱۰؛ و...) این حکومت، نظام دینی را از بین خواهد برد و بر مؤمنان ستم زیادی روا خواهد داشت. شیطان از آسمان بیرون رانده خواهد شد و بر اسرائیل ستم خواهد رساند؛ اما زمین، یهودیان را کمک خواهد کرد و سپاهیان را که شیطان علیه آن‌ها گسیل می‌دارد، خواهد بلعید. (مکاشفه، ۱۲: ۱۶ و ۱۷) شیطان در ابتدا کارها را از آسمان رهبری خواهد کرد؛ اما طی نبردی با فرشتگان به زمین افکنده خواهد شد. (مکاشفه، ۱۲: ۷-۱۳ و لوقا، ۱۰: ۱۸) کار او در این زمان فریب، دروغ، معجزات دروغین و آتش افروزی از آسمان است. (دوم تسالونیکیان، ۲: ۹-۱۱ و مکاشفه، ۱۳: ۱۳-۱۵) او پرستش شیطان و دیوها را رایج خواهد کرد (مکاشفه، ۴: ۱۳) و با اغوا کردن تمام پادشاهان جهان، آنان را برای جنگ حارمجدون با یک‌دیگر متحد می‌کند. (مکاشفه، ۱۶: ۱۲-۱۶؛ ۱۹: ۱۱-۲۱؛ مطالعه بیشتر: تیسن، بی‌تا: ۳۴۴-۳۴۷؛ خاچیکی، ۱۹۸۲: ۱۶۳) آنان با هم متحد می‌شوند تا اورشلیم را تصرف کنند و یهودیان فلسطین را به اسارت درآوردند؛ اما در لحظه پیروزی، مسیح عَلَيْهِ السَّلَام با لشکریان خود از آسمان فرود خواهد آمد و پس از غلبه بر آنان رهبران آنان اسیر و به دریاچه آتش خواهد افکند. شیطان نیز مدت هزار سال در بند خواهد بود. (زیبایی نژاد، ۱۳۷۵: ۱۸۲)

برپایی حکومت جهانی

مسیحیان معتقدند انسان‌های نخستین با انجام گناه به نظم تاریخی رانده شدند به طوری که آثار گناه آنان هر جایی هویدا است؛ بنابراین به جای صلح و آرامش، درگیری وجود دارد و به جای قانون، خودپسندی [که این همان استیلای ملکوت شیطان بر جهان و جهانیان است]. اما در نهایت پادشاهی کامل خداوند جایگزین پادشاهی گناه‌آلود بشریت خواهد شد و خداوند پادشاه جهان (Melekh ha-olam) باقی خواهد ماند. اینان می‌گویند فاجعه تاریخ

۱. هددرمون (Hadad remon) منطقه‌ای که نام آن از دو بت هدد و ریمون ریشه گرفته است و از آن منطقه برای اجرای مراسم سوگواری استفاده می‌شد. (زکریا، ۱۱: ۱۲) (مطالعه بیشتر: دایرة المعارف کتاب مقدس، ۱۳۸۱: ۸۳۴؛ هاکس، ۱۳۸۳: ۹۱۹).

بشر، دور شدن بشریت از خداست؛ اما بر اساس عهدین، خداوند اجازه نخواهد داد تا شرارت انسان وضعیت مطلوب اشیا روی زمین را نابود سازد (زکریا، ۹:۱۴)، (Smith; "Kingdom of God"; PP. 227-228) و به وسیله عیسی علیه السلام این شرارت را از بین خواهد برد. آن حضرت پس از برپا کردن ملکوت خدا بر کرسی داوری نشسته و اعمال و رفتار بندگان را داوری خواهد کرد و در نتیجه مؤمنان پاداش داده و وارد ملکوت خدا، و بدکاران روانه دوزخ خواهد کرد.

مسیحیان می‌گویند: پس از داوری گناه کاران، نظم جهان به پایان خواهد رسید و خداوند آسمان جدید و زمین جدیدی را خواهد ساخت که در آن همه آفریدگان در صلح و امنیت خواهند بود. این آسمان و زمین جدید همان ملکوت زوال ناپذیر خداوند است. (دانیال، ۷: ۱۳-۱۴) بنابراین، ملکوت خدا یا حکومت جهانی آخرالزمان مفهومی فرجام‌شناسانه و مرتبط با وضعیت تکامل یافته آینده جهان است. نویسندگان اپوکالیپتیک^۱ معتقدند ملکوت خدا به وسیله مداخله شدید خدا با لرزاندن شدید پایه‌های این جهان برقرار خواهد شد (Cantley; V. 8; 1967; PP.192-193) و به تعبیر دیگر، این ملکوت با مداخله در تاریخ بوسیله نوعی فاجعه کیهانی برقرار خواهد شد. (ibid; P.193)

ویژگی‌های حکومت خدا

ویژگی اصلی ملکوت خدا، جنبه فرجام‌شناسانه آن است که بر اساس آن، حضرت عیسی علیه السلام که فرمان‌روایی این پادشاهی را از خدا دریافت کرده است، نیکان را پاداش و به سعادت ابدی خواهد رساند، و بدان را عقاب خواهد کرد. وی شیطان را برای هزار سال از زمین بیرون خواهد راند و او را در آتش جهنم خواهد انداخت تا پس از آن مردمان را فریب ندهد. ویژگی‌های دیگر این پادشاهی این است که اولاً، ابدی و بی‌انتهاست و ثانیاً، با اراده خدا تمام قوم‌ها، امت‌ها و زبان‌ها، مسیح علیه السلام را خدمت خواهند. (دانیال، ۱۴:۷؛ عبرانیان، ۲۰:۶؛ مکاشفه، ۲۰:۲ و ۳)

ویژگی بسیار مهم دیگر این پادشاهی این است که در آن سلامتی، عدالت، امنیت، پایان

۱. گروه‌های آپوکالیپتیک از طرف حکومت، جامعه خود و سایرین مورد ظلم و ستم واقع می‌شوند. آنان درد و رنج‌های خود را بخشی از ناآرامی ضروری که پیش از پایان جهان رخ می‌دهد، تبیین کرده و به خوانندگان خود می‌گویند سرانجام، خدا به نفع برگزیدگان مداخله خواهد کرد و کسانی را که در حق آنان ظلم می‌کنند مجازات خواهد کرد. بنابراین نوشته‌های آپوکالیپتیک از موضوع دوگانه‌ای برخوردارند؛ یعنی تسلی برای پاکان ستم‌دیده و مجازات ناپاکان ستم‌کار. معروف‌ترین نوشته آپوکالیپتیک در عهد قدیم، کتاب دانیال است و در عهد جدید، کتاب مکاشفه یوحنا و رساله‌های پولس نیز از این دست نوشته‌ها به‌شمار می‌آیند. (ویور، ۱۳۸۱: ۶۴-۶۵)

جنگ‌ها، و صلح جهانی و پایدار رقم خواهد خورد. صالحان، مسکینان و مظلومان در این دوره شکوفا و ستم‌کاران تنبیه خواهند شد و انتقام ستم‌دیدگان جهان از آنان گرفته خواهد شد. (اشعیا، ۴:۲؛ ۱۱:۴-۵؛ ۳۲:۱؛ مزامیر، ۷:۷۲؛ ارمیا، ۵:۲۳ و ۶) مردم نیک و بد پیش از برپایی ملکوت در کنار یک‌دیگر زندگی می‌کردند (متی ۱۳:۲۴-۳۰ و ۳۶-۴۳)؛ اما در دوران ملکوت از هم جدا شده، شریران نابود و نیکان به ملکوت خدا وارد خواهند شد و یهودیان و سایر امت‌ها ایمان خواهند آورد. (زکریا، ۱۲:۱۰-۱۳؛ اعمال، ۱۵:۱۶ و ۱۷؛ تیسسن، بی‌تا: ۳۵۲) در آن زمان، خداوند عهد و پیمان جدیدی با خاندان اسرائیل و یهودا خواهد بست. (ارمیا، ۳۱:۳۱-۳۳) همچنین در این حکومت، خداوند روح خود را در مردم ساری خواهد کرد که در اثر آن مردمان نسبت به دین شناخت پیدا خواهند کرد. (یوئیل، ۲:۲۸-۲۹) با آموزش گناهان از سوی خدا، مردم نسبت به خداوند آگاهی پیدا می‌کنند و بیماری از میان خواهد رفت و اسیران آزاد خواهند شد. (ارمیا، ۳۱:۳۴ و ۳۳:۶-۸؛ اشعیا، ۱۱:۹) زندگی به گونه‌ای دگرگون خواهد شد که درندگان در کنار حیوانات خانگی زندگی خواهند کرد و کودکان با مار بازی خواهند کرد (اشعیا، ۱۱:۶-۹) بیماری‌ها و کاستی‌های جسمی از بین خواهد رفت و زشت‌سیرتان، دیگر نخواهند توانست خود را نیک سیرت جلوه دهند و کریمان پایدار خواهند شد (اشعیا، ۳۵:۵-۶؛ ۳۲:۳-۳۵)

از آن جا که گناه در دوره حاکمیت خدا کم می‌شود، مرگ در سنین پایین از میان خواهد رفت و عمر انسان دراز خواهد شد؛ اما این باعث نخواهد شد که مرگ و بیماری از بین بروند. (اشعیا، ۲۰:۶۵) مردم سختی‌های گذشته را فراموش خواهند کرد و همواره در سرور و شادی به سر خواهند برد و دیگر صدای گریه‌ای به گوش نخواهد رسید و غم و ناله از میان خواهد رفت (اشعیا، ۶۵:۱۷-۱۹؛ ۳۵:۱۰) بیابان‌های خشک به دشت‌های سرسبز و زیبا تبدیل خواهند شد، گل‌ها و درختان شکوفه‌های بسیار خواهند کرد و چشمه‌سارها جوشان خواهند شد و همگان شاهد جلال خداوند خواهند بود (اشعیا، ۳۵:۱-۹) و جهان و جهانیان سرشار از معرفت خدا خواهند شد (اشعیا، ۹:۱۱). (فی، بی‌تا: ۴۷)

ویژگی آخرین است که پس از پایان مأموریت حضرت عیسی علیه السلام در این پادشاهی، وی فرومان روایی این پادشاهی را که از خدا دریافت کرده بود، به خود خدا می‌سپارد و پس از آن، خود خداوند عهده‌دار فرمان‌روایی این پادشاهی خواهد شد (متی، ۶:۹-۱۳) و در نتیجه ملکوت مسیح علیه السلام به ملکوت پدر تبدیل خواهد شد. (عبدالملک، طمسن و مطر، بی‌تا: ۹۱۹؛ معجم اللاهوت کتابی، ۷۷۳؛ و مطالعه بیشتر: تیسسن، بی‌تا: ۳۸۲)

حکومت صالحان در اسلام

باور حکومت صالحان بسیار نزدیک به اندیشهٔ ملکوت خدا در مسیحیت است؛ با این حال تفاوت‌هایی نیز با این اندیشه دارد. بنابراین برای تبیین این شباهت‌ها و تفاوت‌ها، ابتدا شرح کوتاهی از ویژگی‌های حکومت صالحان ارائه می‌شود.

حکومت صالحان، حکومتی الهی است که بدست مبارک امام مهدی علیه السلام، آخرین امام از امامان دوازده گانهٔ شیعه، برپا خواهد شد. به تعبیر دیگر، این حکومت، حکومت خدای متعال بر مردم بر روی زمین است که پادشاهی آن را برعهده امام مهدی علیه السلام قرار داده است. از نظر مسلمانان، امام مهدی علیه السلام که از سلالهٔ پاک حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم آخرین پیامبر الهی است، منجی و موعود جهانیان می‌باشد (الکوفی، ۱۴۱۰: ۲۴۰ و ۲۵۷).

منجی و موعود مسلمانان، از نظر شیعه همینک زنده است و در میان مردم به سر می‌برد؛ اما به امر الهی در پس پردهٔ غیبت قرار گرفته است و چشم‌ها از دیدن چهرهٔ تابناک آن حضرت ناتوان است تا روزی که خداوند به او فرمان ظهور دهد. با این حال، جهانیان از برکات وجودی آن حضرت بهره‌مند نیز می‌باشند. غیبت حضرت مهدی علیه السلام در دو مرحله اتفاق افتاده است: مرحلهٔ اول که غیبت صغرا نامیده می‌شود، از حدود پنج سالگی حضرت؛ یعنی از سال ۲۶۰ هـ ق شروع شد و تا حدود ۷۰ سال ادامه یافت. اما مرحله دوم که غیبت کبرا نام دارد، پس از غیبت صغرا؛ یعنی از حدود سال ۳۲۹ هـ ق شروع شد و تاکنون ادامه یافته است. منجی از نظر اهل سنت، هنوز متولد نشده است و در آخرالزمان پیش از برپایی حکومت آخرالزمان متولد خواهد شد و حکومت جهانی و عدالت‌محور خود را برپا خواهد کرد.

وعدۀ خدا به حکومت صالحان

خدای متعال آمدن این حکومت را وعده داده است. حکومتی که در آن مؤمنان، مستضعفان و صالحان حاکم خواهند بود و علیرغم میل گردن‌کشان و زورمداران، تحقق این حکومت را تضمین فرموده است و حتماً ذخیرهٔ الهی خود (مهدی علیه السلام) را خواهد فرستاد تا این وعده را تحقق بخشد. (نور: ۵۵؛ قصص: ۵؛ انبیاء: ۱۰۵؛ ابن‌ابی‌شیبہ، ۱۴۰۹/۱۹۸۹: ج ۸، ۶۷۸، ح ۱۸۵؛ ابن‌حماد المروزی، ۱۴۱۴: ۲۲۴؛ الذهبی، ۱۴۱۳: ج ۸، ۴۶۷؛ السیوطی، بی‌تا: ج ۶، ۵۸) از این رو، از بندگان خواسته خود را مهیای آمدن این حکومت کرده و به انتظار آن بنشینند. (ابن‌بابویه، ۱۳۶۲: ج ۲، ۶۱۶)

اوضاع مردم پیش حکومت صالحان

فساد و ستم پیش از حکومت صالحان فراگیر خواهد شد. (الهلالی، ۱۴۰۵ق: ج ۱، ۱۷۳ و ج ۲، ۶۲۷؛ الحاکم النیسابوری، ۱۴۱۸ق: ج ۴، ۴۶۵) جهانیان به ویژه مؤمنان پیش از برپایی این حکومت، به شدت مورد ستم حاکمان قرار خواهند گرفت؛ (الصنعانی، بی تا: ج ۱۱، ۳۷۱، ح ۲۰۷۷؛ الذهبی، ج ۳، بی تا: ۸۳۸، ح ۱۱/۴۷۸۱۸؛ الذهبی، ۱۴۱۳: ج ۱۵، ۲۵۳، ح ۱۰۵؛ التیمی، بی تا: ج ۳، ۳۸۵، ح ۱۲۶۱) در نتیجه از آمدن منجی ناامید خواهند شد. (النعمانی، ۱۴۲۲: ۲۱۶-۲۱۷، ح ۱۶؛ ابن ابی شیبۀ، ۱۴۰۹: ج ۸، ۶۷۸، ح ۱۸۵؛ ابن حماد المروری، ۱۴۱۴: ۲۲۴؛ الذهبی، ۱۴۱۳: ج ۸، ۴۶۷؛ السیوطی، بی تا: ج ۶، ۵۸) مرگ و میر و کشتار فراوان و بیماری های همه گیر (ابن حماد المروری، ۱۹۹۳-۵۱۴۱۴: ۲۰۶؛ الدانی، ۱۴۱۶: ج ۵، ۱۰۳۷، ح ۵۵۱؛ النعمانی، ۱۴۲۲: ۲۸۶، ح ۶۱)، فتنه های جدید (ابن طاووس، ۱۳۷۰ش: ۲۲-۲۳؛ المقدسی، ۵۱۴۱۶ق، ص ۸۰)، هرج و مرج فراوان، بلایای طبیعی (النعمانی، ۱۴۲۲: ۲۶۳، ح ۱۳)، جهان را فرا خواهد گرفت.

برپایی حکومت صالحان

جهان بر اثر اعمال و رفتار انسان پراز ستم و گناه بی سابقه می شود. مردم بی گناه بسیاری کشته می شوند و حوادث طبیعی مرگبار و بیماری های همه گیر، و فتنه های پی در پی ظهور می کند. اوضاع مردم به قدری سخت و طاقت فرسا می شود که همگان از ظهور منجی ناامید می شوند. (النعمانی، ۱۴۲۲: ۲۱۶-۲۱۷، ح ۱۶؛ ابن ابی شیبۀ، ۱۴۰۹: ج ۸، ۶۷۸، ح ۱۸۵؛ ابن حماد، ۱۴۱۴: ۲۲۴؛ الذهبی، ۱۴۱۳: ج ۸، ۴۶۷؛ السیوطی، بی تا: ج ۶، ۵۸) در چنین شرایطی قائم آل محمد علیهم السلام قیام می کند و با نابود کردن دجال (ابن حبان، ۱۴۱۴: ج ۱۵، ۲۳۳؛ المتقی الهندی، ۱۴۰۹: ج ۱۴، ۳۳۶، ح ۳۸۸۵۵؛ النیسابوری، بی تا: ج ۲، ۵۹۵؛ ابوداود، بی تا: ۳۳۵) و شیطان (الطبری، ۱۴۱۳ق: ۴۵۳)، بساط ستم و بی داد را برمی چیند و حکومت جهان گستر و عدالت محور خود را برقرار خواهد کرد، و مردم در سایه سار حکومت آن حضرت، به سعادت و شادکامی می رسند.

ویژگی های حکومت صالحان

حضرت مهدی علیه السلام در این حکومت، غبار تیره جاهلیت را از چهره بشر می زداید و با سنت های نادرست پیکار (المجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۱، ۸۲) و بر اساس فرمان خدا با دشمنان خدا

مبارزه خواهد کرد. (ابن حماد، ۱۴۱۴: ۲۲۹؛ المقدسی، ۱۴۱۶ق: ۳۷)

برقراری عدالت همگانی (البرقی، ۱۳۷۱ق: ج ۱، ۶۱؛ ابن ابی‌زینب، ۱۳۹۷ق: ۲۹۷؛ ابن بابویه، ۱۳۹۵ق: ج ۲، ۳۷۲)، امنیت و صلح جهانی (نور: ۵۵؛ الصدوق، ۱۴۰۳-۱۳۶۲ش: ۶۲۶؛ النیسابوری، بی‌تا: ج ۴، ۴۶۵ و ج ۲، ۵۹۵، بی‌تا؛ المقدسی، ۱۴۱۶ق: ۱۹۱؛ ابن حبان، ۱۴۱۴: ج ۲۳۳، ۱۵؛ المتقی الهندی، ۱۴۰۹: ج ۱۴، ۳۳۶، ح ۳۸۸۵۵؛ ابوداود، بی‌تا: ۳۳۵)، گشایش درهای رحمت الاهی و گشایش درهای آسمان و گنج‌های زمین (النیسابوری، بی‌تا: ج ۴، ۴۶۵؛ المقدسی، ۱۴۱۶ق: ۱۹۱؛ الرضی، ۱۴۱۴ق: خ ۱۳۸، ۱۹۶؛ المجلسی، ۱۴۰۳: ج ۳۱، ۵۴۹، ح ۵۱)، رفاه و سعادت همگانی (ابن طاووس، ۱۴۱۶ق: باب ۱۵۵، ۱۵۰، ح ۱۸۴) از دیگر ویژگی‌های این حکومت است که به دست حضرت مهدی علیه السلام محقق خواهد شد.

در حکومت صالحان، اخلاق حکم فرما و رذایل اخلاقی ریشه کن خواهند شد. (الصدوق، ۱۴۰۳-۱۳۶۲ش: ۶۲۶؛ المجلسی، ۱۴۰۴ق: ج ۵۲، ۱۲۷) همچنین جهانی بودن، ویژگی دیگر این حکومت است که در پرتو آن، جهانیان به دین مبین اسلام مشرف خواهند شد (توبه: ۳۳؛ الرازی، ۱۴۲۰ق: ج ۱۶، ۳۳؛ الأندلسی، ۱۴۲۲: ج ۵، ۳۴؛ ابن بابویه، ۱۳۹۵ق: ج ۱، ۲۸۰ و ۳۳۱؛ الطبرسی، ۱۴۱۵: ج ۹، ۲۱۲؛ الرازی، ۱۴۰۸ق: ج ۹، ۲۲۶).

شهر کوفه مرکز حکومت صالحان خواهد بود؛ بنابراین از اهمیت و ارزش بسیار بالایی برخوردار خواهد شد بطوریکه هر کس آرزو می‌کند که مالک مقداری از خاک این شهر باشد؛ اگرچه به اندازه یک وجب باشد. دو مسجد معروف این شهر به نام مسجد کوفه و مسجد سهله از جایگاه ویژه‌ای برخوردار خواهند شد؛ مسجد کوفه محل حکمرانی حضرت مهدی علیه السلام، برپایی نماز، دادرسی و فعالیت‌های فرهنگی و مسجد سهله نیز محل زندگی آن حضرت، بیت‌المال و تقسیم غنایم جنگی خواهد شد. (مطالعه بیشتر: الطوسی، ۱۴۱۱ق: ۴۶۸، ح ۴۸۴؛ ...)

سرنوشت شیطان

ابلیس پیش از برقراری حکومت صالحان فرجامی ناخوشایند خواهد داشت. وی پس از سجده نکردن بر آدم ابوالبشر علیه السلام از خدای متعال خواست مهلتی به او دهد و خدای سبحان نیز تا «وقت معلوم» بدو مهلت داد. برخی مفسران معتقدند پایان مهلت شیطان، زمان سرکوبی دشمنان خدای متعال به وسیله امام مهدی علیه السلام است و آن حضرت با شمشیر خود جان ناپاک شیطان را خواهد ستاند. شیطان در قیامت مانند همه انسان‌ها و جن‌های دیگر زنده خواهد شد

تا به اعمال و رفتار او و پیروانش رسیدگی شود. (مطالعه بیشتر: الطباطبایی، ۱۴۱۷ق: ج ۱۷، ۲۲۷؛ المجلسی، ۱۴۰۳: ج ۲۴، ۳۲۵، ۴۱۶؛ البحرانی، ۱۴۱۶ق: ج ۵، ۵۲۸؛ الکوثرانی، ۱۴۱۱: ج ۵، ۴۷۲، ۱۹۰۹) آنها پس از محکوم شدن در دادگاه عدل الاهی به جهنم افکنده خواهند شد و برای همیشه با دردناک‌ترین عذاب‌های الاهی، معذب خواهند شد.

مقایسه ملکوت خدا با حکومت صالحان در اسلام

با توجه به آنچه که درباره ملکوت خدا و حکومت صالحان گفته شد نکات اشتراک آن به قرار ذیل است:

۱. هر دو، پادشاهی خدای متعال بر بندگان است. با این تفاوت که پادشاه در ملکوت خدا، عیسی علیه السلام است که ایشان در ادامه این پادشاهی را به خدای پدر واگذار می‌کند و از نگاه مسیحیت خود عیسی علیه السلام خدا تلقی می‌شود؛ اما پادشاهی این حاکمیت در اسلام بر عهده امام مهدی علیه السلام، دوازدهمین امام از امامان شیعه: است که آن حضرت بنده‌ای از بندگان الاهی است.

۲. با توجه به شیوه اداره حکومتی، هر دو پادشاهی از جنس هیچ یک از حکومت‌های دنیایی نبوده و با هیچ‌یک از حکومت‌های دنیایی کنار نیامده و با آنها آمیخته نخواهند شد و پس از آنها هیچ حکومت دنیایی غیرالاهی نیز ظهور نخواهد کرد؛

۳. فراگیری فساد و ستم پیش از آن دو حکومت؛

۴. استقرار این دو پادشاهی، پس از جنگی بزرگ؛

۵. معرفی حاکمان این دو پادشاهی به عنوان منجی؛

۶. غیبت هر دو منجی از مردم؛

۷. کشته شدن دجال و شیطان در نبرد با منجی؛

۸. هر دو حکومت، عدالت گستر بوده و امنیت، صلح، رفاه و سعادت را برای بشریت به ارمغان خواهند آورد؛

۹. وعده خدا به آمدن این دو حکومت؛

۱۰. تأکید بر اندیشه انتظار در هر دو پادشاهی؛

۱۱. یأس و ناامیدی جهانیان نسبت به برپایی این دو پادشاهی، مرگ و میر و کشتار فراوان و بیماری‌های همه‌گیر، فتنه‌های جدید، هرج و مرج فراوان، بلایای طبیعی، بی‌پناه شدن مؤمنان و ستم فراوان به آنها پیش از برپایی این دو پادشاهی مطرح است؛

۱۲. حاکمیت مؤمنان و مستضعفان در هر دو حاکمیت؛

۱۳. ریشه‌کنی جهل و جاهلیت از جامعه بشری؛

۱۴. رویکرد اخلاقی هر دو حاکمیت و ریشه‌کنی گناه در آن دو؛

۱۵. جهانی بودن این پادشاهی.

با این همه، ملکوت خدا تفاوت‌هایی با حکومت صالحان در اسلام دارد. این تفاوت‌ها به قرار ذیل است:

منجی مسیحیان خداست و تا هنگام ظهور در آسمان به سر می‌برد، از این رو، مسئله رجعت به زمین درباره او مطرح است؛ اما منجی مسلمانان انسان است در زمین به سر می‌برد و تا پیش از ظهور از چشم مردم پنهان است، از این رو مسئله رجعت درباره او مطرح نیست بلکه درباره افراد دیگری مطرح است؛

حاکم ملکوت خدا، حضرت مسیح علیه السلام است؛ اما حاکم حکومت صالحان، حضرت مهدی علیه السلام سالله پاک پیامبر اسلام حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم است.

اعضای ملکوت خدا، مسیحیان واقعی (فرزندان ملکوت) هستند که در کنار آنان مؤمنان سایر ادیان نیز شایستگی ورود به این ملکوت را خواهند یافت؛ ولی از نظر مسلمانان، دین حاکم در حکومت صالحان اسلام است.

درباره این جهانی بودن یا دگرجهانی بودن ملکوت خدا، اختلاف وجود دارد؛ اما در اسلام، حکومت صالحان این جهانی است.

ملکوت خدا در مسیحیت ابدی است و از این ابدیت به زندگی هزارساله تعبیر می‌شود؛ اما در اسلام حکومت صالحان ابدی نیست؛ بلکه آخرین حکومتی است که در زمین حاکم خواهد بود و پس از آن، تمام آفریدگان از بین خواهند رفت و حیات اخروی آغاز خواهد شد؛

از نظر مسیحیان کرسی داوری نهایی بندگان (معاد) و رسیدگی به اعمال بندگان، در ملکوت خدا برپا خواهد شد و مؤمنان در آن زندگی ابدی خواهند داشت؛ اما مسأله داوری بندگان و حیات ابدی در اسلام مربوط به آخرت بوده و در حکومت صالحان تحقق نخواهد یافت؛ زیرا این حکومت، این جهانی است؛

ملکوت خدا، زندگی سعادت‌مندانه مؤمنان و جهانیان است و به تعبیری، همان بهشتی است که در اسلام از آن یاد می‌شود؛ اما زندگی سعادت‌مندانه مؤمنان در حکومت صالحان غیرابدی است؛ زیرا زندگی سعادت‌مندانه ابدی مؤمنان در جهان آخرت و در بهشت محقق خواهد شد؛ تمام نعمت‌هایی که در ملکوت خدا به مؤمنان داده می‌شود، فیض محض خداست و

ارتباطی با اعمال نیک انسان‌ها ندارد؛ اما از نظر اسلام، تمام نعمت‌هایی موجود چه در دوره حکومت صالحان و چه در بهشت اخروی، بسته با اعمال اختیاری انسان است؛ چراکه اولاً، مردم تا آماده پذیرش حکومت مهدوی نشوند، خداوند فرمان ظهور منجی را نخواهد داد و در نتیجه از نعمت‌های فراوان آن بهرمند نخواهند شد. ثانیاً، انسانی که از سر اختیار نیکوکاری و پرهیزکاری را در پیش گرفته است، تنها شایسته زندگی ابدی در بهشت و بهرمندی از نعمت‌های آن را خواهد داشت.

انتظار در اسلام به معنای خودسازی برای دریافت فیض الاهی در ملکوت خداست؛ یعنی این انتظار در زمینه سازی و تحقق ملکوت خدا هیچ تأثیری ندارد؛ اما در اسلام انتظار به معنای خودسازی، آماده سازی خود و ایجاد شایستگی مادی و معنوی است و تا این زمینه‌ها در مؤمنان محقق نشود، ظهور منجی محقق نخواهد شد؛ بنابراین تحقق حکومت صالحان با اعمال اختیاری انسان‌ها در ارتباط است.

در مسیحیت، شیطان پس از برقراری ملکوت خدا و برپایی کرسی داوری، محکوم و به دوزخ انداخته خواهد شد؛ اما پس از مدتی آزاد می‌شود و دوباره مردم را گمراه می‌کند؛ پس از این ماجرا، او و پیروانش برای همیشه بدست مسیح علیه السلام به آتش افکنده، و نابود خواهد شد؛ اما در اسلام، شیطان پیش از برقراری حکومت صالحان بدست مبارک حضرت مهدی علیه السلام در این جهان کشته خواهد شد و سرانجام در جهان آخرت برای داوری نهایی دوباره زنده خواهد شد و پس از محکومیت به همراه همه کسانی که از او تبعیت کردند برای همیشه به دوزخ انداخته خواهد شد و گرفتار عذاب ابدی خدای متعال خواهند شد؛ یعنی در اسلام سخنی از فعالیت دوباره شیطان و نابودی همیشگی او مطرح نیست.

اندیشه حکومت جهانی در مسیحیت، ریشه در باورهای قوم یهود دارد و باور قوم یهود در این باره، با اندیشه‌های اساطیری روم، یونان و بابل باستان آمیخته است؛ اما در اسلام این اندیشه ریشه در تعالیم قرآن کریم و فرمایشات حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم داشته و اندیشه‌ای کاملاً اسلامی است.

نتیجه‌گیری

ملکوت خدا و حکومت صالحان اگرچه تفاوت‌هایی با یک‌دیگر داشتند؛ اما موارد اشتراک بسیاری هم دارند. این مسئله می‌تواند نقطه آغازی برای یک هم‌دلی میان مسیحیان و مسلمانان شود. پیروان هر دو دین می‌توانند با کنار نهادن اختلاف‌ها و تمسک به مشترکات در

برابر دشمنان خدا هم داستان شوند تا همگی در راستای اتحاد پیشین قدم بردارند و هدایت یافته و رستگار شوند. اتحادی که خدای متعال درباره آن فرموده است:

«مردم، ائمتی یگانه بودند پس خداوند پیامبران را نویدآور و بیم دهنده برانگیخت، و با آنان، کتاب [خود] را بحق فرو فرستاد، تا میان مردم در آنچه با هم اختلاف داشتند داوری کند. و جز کسانی که [کتاب] به آنان داده شد. پس از آنکه دلایل روشن برای آنان آمد. به خاطر ستم [و حسدی] که میان شان بود، [هیچ کس] در آن اختلاف نکرد. پس خداوند آنان را که ایمان آورده بودند، به توفیق خویش، به حقیقت آنچه که در آن اختلاف داشتند، هدایت کرد. و خدا هر که را بخواهد به راه راست هدایت می‌کند.»
(البقره، ۲۱۳)

منابع

- الرضى، محمد بن حسين، نهج البلاغه (للمصطفى صلى الله عليه وآله وسلم)، تحقيق: فيض الإسلام، هجرت، قم، ١٤١٤ ق.
- ابن أبي شيبه الكوفى، عبدالله بن محمد، المصنف فى الأحاديث والآثار، ج ٨، تحقيق وتعليق: سعيد اللحام، دار الفكر، بيروت، ١٤٠٩-١٩٨٩ م.
- ابن طاووس، أبو القاسم رضى الدين على بن موسى، التشرىف بالمنن فى التعريف بالفتن (الملاحم والفتن)، مؤسسهُ صاحب الأمر، اصفهان، ١٤١٦ ق.
- _____، الملاحم والفتن فى ظهور الغائب المنتظر ﷺ، شريف رضى، چاپ اول، قم، ١٣٧٠ ش.
- ابن بابويه، محمد بن على، الخصال، ج ٢، تصحيح وتعليق: على اكبر غفارى، جامعه مدرسين، قم، ١٣٦٢ ش.
- _____، كمال الدين وتمام النعمه، ج ١ و ٢، تحقيق: على اكبر غفارى، اسلاميه، تهران، ١٣٩٥ ق.
- ابن حبان، محمد بن احمد، صحيح ابن حبان، ج ١٥، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، مؤسسهُ الرساله، ١٤١٤-١٩٩٣ م.
- ابن حماد المروزى، أبو عبد الله نعيم، كتاب الفتن، تحقيق: سهيل زكار، دار الفكر، بيروت، ١٩٩٣ م-٥١٤١٤ هـ.
- أبو داود الطيالسى، سليمان بن داود بن الجارود الفارسى البصرى، مسند أبى داود الطيالسى، دار المعرفة، بيروت، بى تا.
- ابوكريفاى عهد عتيق، مترجمان: عباس رسول زاده و جواد باغبانى، انتشارات مؤسسهُ آموزشى و پژوهشى امام خمينى ١، قم، ١٣٨٣.
- الأندلسى، أبوحيان محمد بن يوسف، البحر المحيط فى التفسير، ج ٥، تحقيق: عادل أحمد عبدالموجود - على محمد معوض، شارك فى التحقيق: زكريا عبدالمجيد النوقى - أحمد النجولى الجملى، دار الكتب العلميه، بيروت، ١٤٢٢-٢٠٠١ م.
- البرقى، احمد بن محمد، المحاسن، ج ١، تحقيق: جلال الدين محدث، دار الكتب الإسلاميه، قم، ١٣٧١ ق.
- التميمى المغربى، القاضى أبوحنيفه النعمان بن محمد، شرح الأخبار فى فضائل الأئمه الأطهار، ج ٣، تحقيق: السيد محمد الحسينى الجلالى، مؤسسهُ النشر الإسلامى، قم، بى تا.

- تنی، مریل سی، *معرفی عهد جدید*، ج ۱، ترجمه: ط. میکائیلیان، انتشارات حیات ابدی، چ اول، تهران، ۱۳۶۲.
- توفیقی، حسین، *آشنایی با ادیان بزرگ*، انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مؤسسه فرهنگی طه و مرکز جهانی علوم اسلامی، قم، ۱۳۷۹.
- تیسن، هنری، *الهیات مسیحی*، ترجمه: ط. میکائیلیان، انتشارات حیات ابدی، بی‌جا، بی‌تا.
- جلالی، غلامرضا، *آشنایی تاریخی با ادیان ابراهیمی*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایران شهر-نشر مشعر، تهران، ۱۳۷۴.
- الحاکم النیسابوری، ابو عبدالله، *المستدرک علی الصحیحین*، دار المعرفه، بیروت، ۱۴۱۸ق.
- الحسینی البحرانی، السید هاشم، *البرهان فی تفسیر القرآن*، ج ۵، بنیاد بعثت، تهران، ۱۴۱۶ق.
- خاچیکی، ساروخ، *اصول مسیحیت*، انتشارات حیات ابدی، بی‌جا، ۱۹۸۲.
- الدانی، أبو عمرو عثمان بن سعید المقرئ، *السنن الواردة فی الفتن وغوائلها والساعة وأشراتها*، ج ۵، تحقیق: ضاء الله بن محمد إدريس المبارك فوری، دارالعاصمة، الرياض، ۱۴۱۶.
- *دایرة المعارف کتاب مقدس*، ویراستار و مسئول گروه ترجمه: بهرام محمدیان، انتشارات سرخدار، تهران، ۱۳۸۱.
- الذهبی، أبو عبدالله شمس الدین محمد، *تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر والأعلام*، ج ۸، تحقیق: عمر عبدالسلام تدمری، دار الكتاب العربی، بیروت، ۱۴۱۳-۱۹۹۳.
- _____، *تذکره الحفاظ*، ج ۳، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی‌تا.
- _____، *سیر اعلام النبلاء*، ج ۱۵، إشراف و تخریج: شعیب الأرنؤوط، تحقیق: إبراهيم الزیبق، مؤسسه الرساله، بیروت، ۱۴۱۳-۱۹۹۳ م.
- الرازی، ابو عبدالله محمد بن عمر فخرالدین، *مفاتیح الغیب*، ج ۱۶، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۰ق.
- الرازی، حسین بن علی ابو الفتوح، *روض الجنان وروح الجنان فی تفسیر القرآن*، ج ۹، تحقیق: محمدجعفر یاحقی - محمدمهدی ناصح، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۴۰۸ق.
- زیبایی نژاد، محمدرضا، *درآمدی بر تاریخ و کلام مسیحیت*، انتشارات اشراق، قم، ۱۳۷۵.
- سعید، ابراهیم، *شرح رساله افسس*، دار العالم العربی للطباعة، القاهرة، ۱۳۰۴.
- السیوطی، جلال الدین عبدالرحمان بن ابی بکر، *الدرالمشهور*، ج ۶، دار المعرفه، بیروت، بی‌تا.

- شريپنتييه، اسطفان، دليل الى قراءه الكتاب المقدس، نقله الى العربية: صبحى حموى اليسوعى، دار المشرق، بيروت، ١٩٩٠.
- الصدوق، أبو جعفر محمد بن على، *الخصال*، تصحيح وتعليق: على أكبر الغفارى، منشورات جماعة المدرسين، قم، ١٤٠٣-١٣٦٢ ش.
- الصنعانى، أبوبكر عبدالرزاق بن همام، *المصنّف*، ج ١١، تحقيق وتخريج وتعليق: حبيب الرحمن الأعظمى، منشورات المجلس العلمى، بى جا، بى تا.
- الطباطبائى، محمد حسين، *الميزان فى تفسير القرآن*، ج ١٧، منشورات جامعه المدرسين فى الحوزه العلميه، قم، ١٤١٧ ق.
- الطبرى، أبوعلى الفضل بن الحسن، *إعلام الورى بأعلام الهدى*، ج ٢، تحقيق: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لإحياء التراث، مؤسسه آل البيت عليه السلام، قم، ٥١٤١٧.
- _____، *مجمع البيان فى تفسير القرآن*، ج ٩، تحقيق وتعليق: لجنة من العلماء والمحققين الأخصائيين، مؤسسه الأعلمى للمطبوعات، بيروت، ١٤١٥-١٩٩٥ م.
- الطبرى، أبو جعفر محمد بن جرير، *دلائل الإمامه*، تحقيق: قسم الدراسات الإسلاميه، مؤسسه البعثه، مركز الطباعه والنشر فى مؤسسه البعثه، قم، ١٤١٣.
- الطوسى، أبو جعفر محمد بن الحسن، *الغيبه*، تحقيق: عبادالله الطهرانى و على أحمد ناصح، مؤسسه المعارف الإسلاميه، قم، ٥١٤١١ ق.
- طوماس، داود، *تفسير كتاب دانيال نبى*، انتشارات حيات ابدى، تهران، ١٩٨١.
- عبدالملك، بطرس؛ طمشن، جون الكساندر؛ مطر، ابراهيم؛ *قاموس الكتاب المقدس*، دارالثقافه، القاهره، بى تا.
- فارس، ابراهيم، *سبيل المسيح*، دار منزل الحياه، لبنان، ١٩٨٨.
- فى، گوردن، *بررسى رسالات پولس به قرن تيان*، ترجمه و تنظيم: آرمان رشدى، شوراي كليساهاى جماعت ربانى، آموزشگاه كتاب مقدس، بى جا، بى تا.
- كارپنتر، همفرى، عيسى، ترجمه: حسن كامشاد، طرح نو، تهران، ١٣٧٤.
- الكورانى العاملى، على، *معجم أحاديث الإمام المهدي عليه السلام*، ج ٥، إشراف: على الكورانى العاملى، مؤسسه المعارف الإسلاميه، قم، ١٤١١.
- الكوفى، فرات بن ابراهيم، *تفسير فرات الكوفى*، تحقيق: محمد كاظم، مؤسسه الطبوع والنشر فى وزارة الإرشاد الإسلامى، تهران، ١٤١٠ ق.
- گرمال، پير، *فرهنگ اساطير يونان و روم*، ترجمه: احمد بهمنش، ج ٢، مؤسسه انتشارات امير

- کبیر، تهران، ۱۳۶۷.
- المتقی الهمدی، علاء‌الدین علی، *کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال*، ج ۱۴، ضبط و تفسیر: بکری حیانی، تصحیح و فهرسه: صفوه السقا، مؤسسه الرساله، بیروت، ۱۴۰۹-۱۹۸۹ م.
- المجلسی، محمدباقر، *بحار الأنوار*، ج ۲۴، ۳۱ و ۵۱، تحقیق: محمدباقر البهبودی، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳-۱۹۸۳ م.
- _____، *بحار الأنوار*، ج ۳۱، تحقیق: عبدالزهراء العلوی، دار الرضا، بیروت، ۱۴۰۳-۱۹۸۳ م.
- _____، *بحار الأنوار*، ج ۵۲، مؤسسه الوفاء، بیروت، ۱۴۰۴ ق.
- المسیری، عبدالوهاب، *دایره المعارف یهود*، یهودیت و صهیونیسم، ج ۵، ترجمه: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های تاریخ خاورمیانه، دبیرخانه کنفرانس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین، تهران، ۱۳۸۳.
- *معجم اللاهوت الكتابی*، أشرف علی الترحمه و نظمها علمياً: نیافه المطران أنطونیوس نجیب، الطبعة الثالثة، دارالمشرق ش م م، بیروت، ۱۹۹۱.
- المقدسی الشافعی، یوسف بن یحیی، شافعی، *عقد الدرر فی أخبار المنتظر*، تحقیق: عبدالفتاح محمد الحلو، تعلیق: علی نظری منفرد، اسوه، قم، ۱۴۱۶ ق.
- مک گراث، الستر، *درآمدی بر الاهیات مسیحی*، ترجمه: عیسی دیباج، انتشارات کتاب روشن، تهران، ۱۳۸۵.
- میلر، و. م.، *تاریخ کلیسای قدیم در امپراطوری روم و ایران*، ترجمه: علی نخستین به مساعدت عباس آرین پور، انتشارات حیات ابدی، چ دوم، تهران، ۱۹۸۱.
- نظام‌التعلیم فی علم اللاهوت القویم، *نظارة المعارف العمومیة الجلیلة*، ج ۳، بیروت، ۱۸۹۰ م.
- النعمانی، محمد بن ابراهیم، *کتاب الغیبة*، تحقیق: فارس حسون کریم، أنوار الهدی، قم، ۱۴۲۲.
- النیسابوری، أبو عبدالله الحاکم، *المستدرک علی الصحیحین*، ج ۲ و ۴، التلخیص: الذهبی، إشراف: یوسف عبدالرحمن المرعشلی، دار المعرفة، بیروت. لبنان، بی تا.
- ویور، مری جو، *درآمدی به مسیحیت*، ترجمه: حسن قنبری، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، قم، ۱۳۸۱.
- هاکس، جیمز، *قاموس کتاب مقدس*، انتشارات اساطیر، تهران، ۱۳۸۳.
- هال سل، گریس، *تدارک جنگ بزرگ (بر اساس پیشگویی‌های انبیای بنی اسرائیل)*، ترجمه: خسرو

- اسدی، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۷ش.
- الهلالی، سلیم بن قیس، کتاب سلیم بن قیس الهلالی، ج ۱ و ۲، تحقیق: محمد انصاری زنجانی خوئینی، الهادی، قم، ۱۴۰۵ق.
- الیسوعی، صبحی حموی، معجم الإیمان المسیحی، دارالمشرق، بیروت، ۱۹۹۴م.
- کتاب مقدس.
- Gerald O'collins, S.J.; and Edward G. Farrugia S.J.; "A Concise Dictionary of Theology"; Paulist press, NewYork/ Mahwah, N.J
- http://www.en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_God
- M. J. Cantley; New Catholic Encyclopedia; "Kingdom of God"; V. 8; America; 1967
- Schkosser, Jacques; Encyclopedia of Christian Theology; kingdom of God; "Terminology: Reign and Kingdom"; V. 2; Edit by Jean - Yves Lacoste; New York - London; 2005
- Smith, Jonathan Z.; The Harper Collins Dictionary of Religion; "Kingdom of heaven (Judaism)"; Harper SanFrancisco; 1995
- www.hanouz.com